

Kategorins makt

THOMAS BRANTE

Han hade väl inte ett höganäskrus om halsen men kom som ett yrväder. Efter det att Sune Sunesson damp ner på Sociologen i Lund ekade det på stockholmska i korridorerna och atmosfären förändrades, enligt min mening definitivt till det bättre, bland annat därför att humor infördes i den kollegiala interaktionen, i den pedagogiska verksamheten och även, förvånande kanske, i de gravallvarliga sociologiska teorierna. Det var tidigt 1980-tal, vilket innebar att vi vred och vände på de franska epistemologerna, kanske framför allt Michel Foucaults dramatiska analyser av diverse historiska tankesystem. Vi fick veta att Foucault satt i Paris och läste Nietzsche, så från UB införskaffades allt man hade av denne tänkandets titan. Luncherna intogs oftast på Clemens matsalar, och det blev till en sed att någon av oss reste sig och högläste någon nietzscheansk aforism, gärna ur mästerverket *Den glada vetenskapen*, vilket ledde till högljudda och vildsinta diskussioner bland de övriga gästerna i den alltid fullsatta lokalen.

I detta bidrag skall jag försöka rekonstruera några sidor av de vetenskapsteoretiska och metodologiska grunderna för aspekter av Sunes forskning. Det är naturligtvis ett vanskligt företag, och jag har säkert fel i det jag skriver – hör redan protesterna – men *so be it*. Startpunkten är några av de samhällsvetare som enligt min mening har ingraverat några av de tyngre spåren i Sunes forskande *mental set-up*, som amerikanerna skulle uttrycka det. Foucault är en självklarhet (jag återkommer), den starkt Foucaultinspirerade kanadensiske filosofen Ian Hacking en annan. Andra är en del amerikanska sociologer som antagligen inte läst Foucault särskilt noga men ändå arbetar på ett likartat sätt. En orsak kan vara att de tränats under strukturfunktionalismens epok i USA, och därmed finns en tung gemensam idéhistorisk källa i Émile Durkheim och ett visst systemtänkande. De har dock för länge sedan

lämnat strukturfunktionalismen, även om vissa grundläggande begrepp avslöjar dem. Jag tänker främst på Charles Tilly, Immanuel Wallerstein och Neil Smelser. Även Arthur Stinchcombe, Janet Chafetz, Randall Collins, Jonathan Turner, Linda Molm och William Sewell tillhör denna ganska specifika tradition, och det finns naturligtvis åtskilliga fler.

Så vad har Foucault gemensamt med Tilly och de andra? Här är några punkter:

1. *Mer struktur, mindre aktör.* Tilly understryker: ”struktur kommer före attityd”. Foucault betonar på liknande sätt att finns det någon ansats han avvisar så är det den fenomenologiska. Subjektet kan aldrig utgöra utgångspunkten för en historisk eller samhällslogisk analys. Detta betyder dock inte att man avvisar individens eller subjektets roll i historien, endast att man för att förstå individuellt handlande först måste förstå villkoren för olika slag av individualitet. Det finns orsaker och förhållanden som formar individer till specifika historiska subjekt, och det finns specifika möjlighetsbetingelser för individuell handling. Foucault hävdar till och med att hela hans *œuvre* har varit att beskriva hur subjekt konstitueras i olika historiska sammanhang. Med andra ord: all form av reduktiv individualism, metodologisk, kunskapssteoretisk eller ontologisk, avvisas vänligt men bestämt.
2. *Makroskopet. Big structures, large processes, huge comparisons* är titeln på en av Tillys böcker. För att förklara detaljen måste man förklara helheten. Representanterna för den här beskrivna ansatsen besitter omfattande historisk kunskap och de använder den. Man försöker nå under det sagda, bakom de ideologiska försäkringarnas och manifestationernas yta för att finna de verkliga system, strukturer, drivkrafter och mekanismer som förklarar de stora förloppen i en slags psykoanalys av historien. Avseende kunskapssystemens utveckling urskiljer Foucault breda *episteme*, ”system av underliggande strukturer som avgör vad som inom en epok kan tänkas eller icke tänkas”. På motsvarande sätt använder Sunesson begreppet ”topik” för att med början i 1500-talet förklara det sociala arbetets historiska uppkomst och utveckling till en modern, nutida vetenskaplig disciplin.
3. *Mikroskopet.* Historien behandlas som ett jättelikt fält varifrån jämförelsevis små, detaljerade skildringar kan plockas i syfte att illustrera

och levandegöra de stora färglösa systemen och strukturerna i punkt 2. Syftet är pedagogiskt, ibland dramatiserande, och ökar läsvänligheten. För att illustrera historisk diskontinuitet avseende disciplineringen av människan kan en ytterst konkret och vidrig skildring av en utdragen offentlig tortyr och avrättning ställas mot en förordning om den dagliga rutin de intagna i ett fängelse har att underkasta sig i en senare epok. Illustrationer av makroskopiska system och mekanismer kan slå ner i mikroskopiska berättelser om italienska immigranternas monopolisering av trädgårdsnäringen i regionen Westchester i USA (Tilly 2000), ett spanskt 1500-talsdokument (Wallerstein 2006), sociala enklaver som kinesiska tvättinrättningar (Sunesson 2002), navigeringsproblem i samband med Thor Heyerdahls med vassbåtar utförda expeditioner (Stinchcombe 2005), Jeanne de Chantal (1572–1641) som övergav sin 7-årige son för att gå i kloster (Hacking 2004) eller misshandeln av Rodney King och upploppen i Watts i Los Angeles 1992, som belysning av hur ett mikroskeende kan utlösa massfenomen på en makronivå fylld av motsättningar (Sewell 1996). Dessa och mängder av andra exempel är inte vanlig historieskrivning utan ytterst små, snarast futila, detaljer i omfattande samhällshistoriska skeenden. Deras roll är att vara belysningar, att klargöra strukturella skillnader och likheter, inte att utgöra empiriska belägg eller bevis för det ena eller det andra.

4. *Det egentliga kunskapsobjektet.* Makro- och mikroansatserna används för att förklara olika institutioners och organisationers uppkomst, etablering, förändring och eventuella utdöende. Man använder således begrepp som ger stor distans och kombinerar dessa med jämförelsevis intim närhet, kraftiga inzoomningar. Det kan gälla kliniker, fängelser, mentalsjukhus men också maffian, rasismen, etnocentrismen, demokratin, revolutionen, allehanda vetenskapliga discipliner och diskurser. Därmed ansluter de sig till vad Durkheim ansåg vara sociologins huvuduppgift: att analysera den förmedlande länken mellan makro och mikro, det vill säga den institutionella nivån.
5. *Målsättningen.* Det vetenskapliga syftet bakom denna ansats är att ge förklaringar. Därför är orsaksbegreppet centralt. Visserligen var Foucault försiktig med dessa begrepp, men jag vill hävda att hela Foucaults arbete handlar om precis detta, att fastställa orsaker, vektorer (determinanter, faktorer, betingelser, krafter, bakomliggande

variabler ...) till effekter, resultanter (institutionella förändringar i disciplinering, läkekonst, mentalsjukdom, sexualitet och så vidare, som i sin tur rekonstituerar sina subjekt).

6. *Verktygen*. Förklaringar ges inte med det positivistiska förklaringsbegreppet, som till exempel *covering law*-modellen, utan genom att explicera: a) kontext, b) struktur, c) mekanism. Detta påstående är en drastisk förenkling, ofta är det implicit, och påståendet skulle kräva ett längre utlägg, men av utrymmesskäl hänvisar jag till Brante (2001, 2008).
7. *Metodpluralismen*. Datainsamling begränsas inte till sådant som kvantitativ eller kvalitativ metod, till distanserade observationer eller narrativer, till någon form av reduktionism (till exempel metodologisk individualism), till vissa typer av hypotesprövning, eller dylikt. Det handlar mer om att man tager vad man haver – allt vettigt från officiell statistik till ett egyptiskt pergament till en gammal myt från Älvdalen kan användas – för att belysa och förstärka en förklarande modell. Sunesson hävdar att han i metodfrågor snarast är feyera-bendian, det vill säga *anything goes*, så länge modellen inte omkullkastas av självmotsägelser eller vederläggande fakta. Smelser (1968) och Stinchcombe (2005) har skrivit ner en serie tämligen självklara metodföreskrifter, som snarast är att betrakta som tumregler. Så för att avsluta med en sammanfattande punkt:
8. *Mer teori, mindre metod och empiri*. Naturligtvis är empiri oerhört viktigt. Det är trots allt verkligheten och våra observationer av den samma som skall förklaras. Och metoderna måste ge tillförlitliga resultat. Men om vetenskapens ultimata mål är förklaring av fenomen så är teori det primära, eftersom det är teori som förklarar inom vetenskapen.

Ovanstående punkter ger ett antal gemensamma nämnare för en viss ansats inom samhällsvetenskaperna. Jag hoppas det framgår att de är internt konsistenta och utgör en speciell infallsvinkel, ett *modus operandi*, inom samhällsvetenskapen. Fler punkter skulle kunna tillfogas. Ansatsen kan kanske inplaceras mellan Annalesskolans *longue durée* och Stein Rokkans jämförande historia. Man skulle kunna ge den en titel i form av en ”-ism”. Men jag avstår från sådana försök för att i stället utveckla vad

jag anser vara den absolut mest centrala och ojämförligen mest intressanta nämnaren i detta sammanhang. För att komma in på det måste jag börja med några ord om vetenskapens "sanna natur".

Som bekant, och som vetenskapsteorins historia visar, har vetenskapen beskrivits på många olika sätt. Under 1900-talet ägnades mest tid åt epistemologi, det vill säga hur kunskapsanspråk kunde rättfärdigas, vilket ledde till mängder av teorier om metoder som hypotesprövning, kontrollerade experiment och så vidare. Gemensamt för de flesta vetenskapsteorier var att vetenskapens väsen förstods som en växelverkan mellan teori och empiri (fakta, data, observationer, beskrivningar av verkligheten). Noggranna mätningar av detaljerade data, försiktiga och upprepade kontroller av preliminära hypoteser utmärker den sanna vetenskapen. Mot denna uppfattning ställdes ett flertal subjektivistiska och andra föreställningar om vetenskapen – även de förstod dock vetenskapens motor som ett spel mellan teori och (teoriberoende) empiri.

Kategoriseringar inom vetenskapen

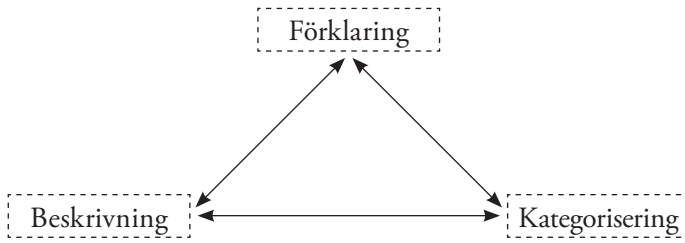
Emellertid fanns och finns det fortfarande teoretiker som menar att vetenskapen bör förstås på ett annat sätt. Det är nödvändigt att skjuta in ett mellanled, en förmedlare, mellan teori och empiri. I den franska traditionen har detta tredje kallats "kunskapsobjekt", "problematik" eller "arkeologi"; liknande tankegångar uttrycks av *Denkstiel* (Fleck 1979), "paradigm" (Kuhn 1997), *thought style* (Douglas 1996) eller "representerande modell" (Giere 2006). Självt har jag använt "ontologisk modell" för denna storhet.

Tankegången förekommer också i den amerikanska sociologitraditionen. Walter Buckley skriver:

Analytiskt sett försiggår det vetenskapliga arbetet på tre, inte två, nivåer; förutom empirisk forskning och logisk-deduktiv teori har vi de lika viktiga, fast alltför implicita, ramverken, modellerna eller filosofierna som vägleder vår ansats till båda de tidigare (Buckley 1967:viii).

Citatet är en intern positivistisk kritik av den positivistiska åsikten att det går att skapa ett observationsspråk endast med hjälp av logik plus observationssatser.

Vad är då detta tredje? På den språkliga nivån uttrycks det i form av *grundläggande kategoriseringar*. Därför kan vetenskapen sammanfattas som bestående av tre procedurer. En av dessa är *beskrivning*: mätningar, beräkningar, observationer, experiment, representationer, narrativer och så vidare. En annan är det speciella sätt på vilket en vetenskap delar upp sitt studieområde i kategorier och underklasser.¹ Men andra ord är *kategorisering* en förutsättning för ett ämnes observationer och identifiering av signifikanta fakta. Samtidigt förser kategoriseringen ämnet med de basala begrepp mellan vilka samband och kausala relationer kan fastställas. Och där är således den tredje proceduren: *förklaringar* är på den språkliga nivån detsamma som att länka begrepp och kategorier till varandra:

Att det är viktigt med korrekta beskrivningar är så självklart att jag inte går in på det här. Emellertid är beskrivningar alltid vad jag vill kalla kategoriberoende, det vill säga vi använder typologier och begreppsapparater för att sortera, bestämma betydelsen av, och i viss mån även producera fakta. Samhällsvetenskaperna består av mängder av kategoriseringar – tänk på Parsons, Goffman, Habermas, Giddens fram till i dag: distinktioner; periodiseringar av historien i traditionell, modern, senmodern; industrisamhälle, kunskapssamhälle; icke-globaliserade och globaliserade världar; *Gemeinschaft–Gesellschaft*; klasser, olika sociala grupper, kön, etnicitet, stratifieringar; *front stage–back stage*, och så vidare. Om man gillar historiska analogier kan man säga att samhällsvetenskaperna tycks vara i en fas som påminner om naturvetenskaperna för några sekler sedan, när klassificeringsscheman som bringade ordning och systematik i den osorterade empirin var den kanske viktigaste uppgiften. Det periodiska systemet inom kemien och Linnés sortering av växter är bara två exempel.

1. Immanuel Kant definierar ”kategori” som grundläggande i meningen att den inte kan återföras på en mer grundläggande kategori. I dag används dock kategori och klassificering synonymt.

Kategoriseringar är förutsättningar för beskrivningar, och även för förklaringar. Man skulle till och med kunna hävda att klassificering är (logiskt, inte historiskt) primär i förhållande till beskrivning och förklaring. För att klargöra relationerna tar vi ett enkelt och välbekant exempel, Durkheims teori om självmordet. Durkheim (1968) särskiljer på basis av likheter och olikheter i sociala förhållanden fyra olika typer av självmord. De "sociala fakta" som utgör orsaksfaktorer, och som används som kriterium för kategoriseringen, är individens integration i kollektivet samt kollektivets kontroll över individen. Med kategorierna kan Durkheim bygga en teori och härleda hypoteser. En av hans hypoteser säger att en högre grad av individualism (kategori för socialt fenomen) orsakar (kausal relation) en högre grad av ("egoistiskt") självmord (kategori för socialt fenomen) i ett samhälle eller i en grupp:

+ individualism → + självmord

Två kategorier ställs samman till en förklarande hypotes, en kausal relation. Kategorierna avgränsar fenomenen i den samhälleliga verkligheten och relationen anger hur förändringar i den ena ger upphov till förändringar i den andra. Hypotesen kan testas genom operationalisering, det vill säga genom att finna indikatorer på graden av individualism och självmordsfrekvensen. Durkheim mätte som bekant det senare på en mängd olika sätt, bland annat genom att särskilja katolska från protestantiska samhällen och hävda att protestantismen är en mer individualistisk religion varför självmordsfrekvensen bör vara högre bland protestanter. Liknande operationaliseringar gjordes för gifta kontra ogifta, gifta med kontra utan barn, och så vidare. Teori, kategorisering och empirisk observation ger tillsammans en vetenskaplig förklaring.

Durkheim inplacerar kategorierna och relationen i en teori som anger de mekanismer som gör att den kausala relationen gäller, nämligen graden av "integration" och "kontroll" i ett samhälle. Därmed har vi en förklaring av varför självmordsfrekvensen varierar.

Det här betyder att det, i den självförstärkande spiral som utgörs av beskrivning, kategorisering och förklaring, är av yttersta vikt att kategoriseringen är korrekt och meningsfull. Det är ett minst lika viktigt steg som korrekt beskrivning och förklaring. Vad detta närmare innebär skall jag återkomma till nedan.

Sociala kategoriseringar

Parallellt och samspelande med vetenskapliga kategoriseringar har vi de vardagliga, vad jag här kallar sociala kategoriseringar. Beteckningen gäller den myriad av klassifikationer, distinktioner och likheter människor använder för att orientera sig i världen: olika yrkes- och statusgrupper, geografiska regioner, väderlekar, elever och lärare, djurvärldens arter, filmstjärnor och så vidare. Ting, rum, tid, känslor, handlingar och tankar blir klassificerade och igenkända. Utan kategorier skulle vi inte klara oss i vare sig den fysiska eller sociala världen. De flesta kategoriseringar är alltså nödvändiga, och samtidigt triviala. Till många sociala kategoriseringar är knutna lagstadgade och/eller kulturella, normerande rättigheter och skyldigheter, som till exempel barn, föräldrar, socialbidragstagare, läkare. Som Sunesson (2002) skriver är sociala kategoriseringar med politiska konsekvenser brännbara och omstridda, till exempel när avgränsningar av etniska grupper, invandrare, ”raser” eller könsskillnader lägger grunden för segregering och diskriminering. Kategoriseringar har således både avsedda och icke-avsedda politiska konsekvenser.

Den samhällsvetenskapliga forskningen har analyserat de sociala kategoriseringarnas betydelse ur flera aspekter. En är dess fundamentala roll för att samhällsliv och tänkande över huvud taget skall existera, det vill säga studier som inleddes av Durkheim och Mauss och de klassiska antropologerna, Lévi-Strauss med flera, och som i dag är ett centralt ämne inom många discipliner, bland annat kognitionsforskning. En annan är att fokusera politiskt avgörande kategoriseringar, det vill säga kategoriseringar med tunga sociala och politiska konsekvenser, kategoriseringar som härrör ur maktförhållanden eller har sådana som effekt. Foucault skriver snarast vällustigt om hur staten genom historien ägnar sig åt att dela in, dokumentera, klassificera, räkna, taxera och lagstadga för sin befolkning. Forskning kring etnicitet är ett annat expanderande område där gränsdragningarnas betydelse, anspråken, identitetsbildandet och konflikten analyseras utifrån kampen om kategori, definition och identitet (det gemensamma ursprunget, blodsbanden, språket, religionen). Kategorier ger innehåll åt scheman eller *scripts* för tänkande, tolkning och handling. Kategorier av dessa slag är *performativa*, de har ett praktiskt syfte. Som bekant visar historien att en social kategorisering kopplad till statlig eller annan makt kan ha fullkomligt förödande konsekvenser.

En tredje forskningsaspekt är kategoriernas tendens att materialiseras, att i verkligheten skapa vad de inringar och särskiljer. Thomasteoremet från 1928, ”om människor definierar något som verkligt så blir det verkligt i sina konsekvenser”, är en inledning på denna tradition, som följs av bland annat Goffmans teori om *labelling* och stigmatisering, föreligger som *feed-back loops* hos Stinchcombe och uttrycks på följande sätt av Ian Hacking (2002:106):

[Jag] hävdar inte att det fanns en slags person som gradvis kom att upptäckas av byråkrater eller de som forskar om den mänskliga naturen, utan snarare att en slags person uppstod samtidigt som själva typen uppfanns. Med andra ord: i vissa fall samverkar våra klassifikationer och våra klasser så att de uppstår hand i hand, och var och en eggat den andre framåt.

Hacking benämner senare objekt som reagerar på att bli kategoriserade *interactive kinds*, han diskuterar framför allt på individnivå. Pierre Bourdieu tar upp samma sak vad avser gränsdragningen av regioner och etniska gruppers identitet, den ”nästan magiska makt” namngivandet kan ha för ”objektifieringen och officialiseringen” av regionens eller gruppens gräns och territorium.

En fjärde aspekt är att vissa typer av ursprungligen sociala kategoriseringar blir till objekt för samhällsvetenskapliga ämnen, speciellt sådana som inringar sociala bekymmer av olika slag. Låt oss se lite närmare på det.

Objektet för forskning i socialt arbetet

Samtliga nämnda aspekter bildar bakgrund till Sunessons (2006) analys av det sociala arbetets uppkomst och utveckling, samt hans bestämning av ett specifikt kunskapsobjekt för denna disciplin. Socialt arbete kopplas till en *topik*, nämligen ”upptäckten av fattigdomen” under 1500-talet och de åtgärder i form av lagar och regleringar som utvecklades för att ta hand om detta ”nya” problem. En andra topik är ”upptäckten av befolkningen” omkring 1800, vilket sammanföll med en omfattande registrering och befolkningsstatistik, och forskning kring barn och familj. Kategoriseringar av dessa slag – som följts av forskning i socialpedagogik, om missbrukare, handikappade, äldre och så vidare bildar centrala undersökningsobjekt för forskning i socialt arbete.

Det finns dock flera olika uppfattningar av vad forskning i socialt arbete bör vara, vad dess uppgift är. En är den av staten påbjudna: att analysera och föreslå tekniker för att avhjälpa sociala problem. Forskningsobjektet är det sociala problemet. Ett annat område är relationen mellan klienter och socialarbetare, vilket ofta går under benämningen professionsstudier eller organisationsstudier. Objektet är denna relation och uppgiften är att förbättra praktiken. Sunesson ifrågasätter de av staten angivna uppgifterna: "En oerhört aningslös definition, där man över huvud taget inte reflekterar över vad som händer när man utnämner något till problem. Den är i princip oanvändbar." En vetenskap bör själv bestämma vilken riktning den måste ta.

Min misstanke är alltså att Sunessons egen forskning strävar efter att bryta upp de officiella kategoriseringarna för att finna djupare liggande strukturer och mekanismer som ger dessa serier av yteffekter. Ett sätt att göra detta är att isolera topiker och studera dem för att förstå den senare utvecklingen. Topiker är historiskt framväxta samhällsförhållanden som är föremål för diskurser, problemdefinitioner och såväl teoretiska som praktiska lösningsförsök. Som kunskapsobjekt införs således en tidsdimension, det är fråga om något som har en historia och det kan inte endast ges en synkron dimension. Därmed består inte en topik av ett element av typen "socialt problem", manifesterat i en klient eller social grupp, och inte heller av två element, som i relationen mellan myndighet och klient, utan av tre element – även forskaren eller den vetenskapliga diskursen inkluderas i kunskapsobjektet. Till detta kommer ett fjärde "element" – en kontext bestående av statliga regleringar och satsningar och övriga externa möjlighetsvillkor. Precis som Foucaults *episteme* kan topikers innehåll inte (bara) förstås genom deras idéhistoriska utveckling, utan lika mycket genom de bredare kulturella och sociala sammanhang inom vilka flera vetenskaper utvecklas.

Detta ger anledning att föreslå en tredje topik och jag gör det genom att gå tillbaka till ett annat av Sunesson ofta använt begrepp, nämligen "människobehandlande organisationer". Begreppet betecknar något som fick en enorm kvantitativ och kvalitativ expansion i och med välfärdsstatens och den sociala ingenjörskonstens etablering. Välfärdsstaten gav upphov till serier av organisationer med likartad struktur: sjukvården, psykiatrin, skolväsendet, administrationen av trygghetssystemen, äldreården, barnavården, vården av missbrukare, kriminalvården, för att bara nämna några exempel. Dessa organisationer består

av professionella yrkesutövare, specialister på en viss behandlingsform. Med Foucaults ord är de normalitetens domare och övervakare. De har en vetenskaplig överbyggnad. För samtliga finns det i dag forskning och universitetsundervisning – professionen och yrkesutövningen är ”förvetenskapligad”. Och de har ett allmänt gemensamt mål: att transformera ett ”råmaterial”, det vill säga klienter, från något till något annat, mer socialt acceptabelt. Att inte närma sig varje sektor isolerat, utan att med ett omfattande analytiskt och jämförande perspektiv försöka blottlägga de centrala mekanismerna i dessa organisationer, som utgör ett centralt och brett mellanskikt i välfärdssamhället, vore enligt min mening en värdig samhällsvetenskaplig och tvärvetenskaplig uppgift, där kategorin ”människobehandlande organisation” är en utmärkt startpunkt.

Samhällsvetenskapliga genombrott

Så ett kriterium på en bra kategorisering är *i vilken utsträckning dess sortering av komponenter kan kombineras till att förklara fenomen*. Jag avslutar denna artikel med att kortfattat beskriva två enligt min mening lyckade förklarande kategoriseringar inom sociologin, en på mikro- och en på makronivån.

Mikrosociologi handlar om människors samspel, interaktioner, möten ”öga mot öga”, och det finns en uppsjö perspektiv och teoriförslag om hur dessa skall förstås. I sin teori om *interaktionsritualer* utvecklar Randall Collins (2004) en mycket lovande ”paradigmkandidat” inom detta fält. Teorin härrör ur Durkheims religionssociologi och Erving Goffmans ”sekularisering” av denna. Teorin omfattar allt från politiska massmöten till ceremonier till människors korta och tillfälliga möten på gatan. Den strävar efter att ange orsaker till och effekter av både ”lyckade” och misslyckade interaktioner, vilket betyder att ordet ritual ibland är något missvisande, teorin ger aspekter av i stort sett alla typer av interaktion. Collins tillämpar också teorin på en mängd områden.

I korthet och förgrovt: Collins modell urskiljer sex orsaker eller förutsättningar för att en ritual skall förekomma: ursprungligt emotionellt stimulus, gemensamt handlande, fysisk närhet (minst två individer), gemensamt fokus, gemensam känsla, gränser mot utomstående. Det finns fyra effekter av en lyckad ritual: ökad gruppsolidaritet, emotionell energi tillförs individerna, symboler för sociala relationer samt berättigad

vrede mot överträdelse av ritualens regler. Vi har alltså ett knippe orsaker och ett knippe effekter. Dessa samspelar med varandra i ett specifikt mönster, en struktur. Den mekanism som sammanbinder orsaker med effekter kallas kollektiv upprymdhet.

Kategoriseringarna och relationerna mellan dessa kan avbildas i en modell, som Collins också ritar. I nästa steg kan den, med hjälp av länkande begrepp, användas för att förklara skeenden som ritualer utförda efter den 11 september, kärlekens och sexualitetens ritualer, rökningens sociala funktioner, intellektuellas nätverkande med mera. Andra forskare har tillämpat den inom andra områden, som till exempel sociala rörelsernas uppkomst och villkoren för framsteg. Vidare kan teorin användas för att förklara motsatsen till ökad emotionell energi, såsom att serier av misslyckade ritualer, eller ritualer mellan individer med olika status, kan skapa nedstämdhet och depression. Dess möjliga användningsområden är ännu inte utforskade men är potentiellt sett stora.

Makrosociologi handlar om relationer mellan storheter som nationer, klasser; stat, marknad och det civila samhället; relationer mellan institutioner och organisationer. Charles Tilly (2000) har utvecklat en teori om *bestående ojämlikhet* som försöker förklara varför ojämlikheter består i ett demokratiskt samhälle, politikernas proklamationer om jämlikhetssträvanden till trots. Tilly analyserar en typ av ojämlikhet, vad han kallar kategoriell eller parställd ojämlikhet – asymmetriska relationer mellan man/kvinna, medborgare/invandrare, rik/fattig, vit/svart, professionell/lekman, adel/ofrälse och så vidare. Relationerna tar sig naturligtvis olika former men har de grundläggande orsakerna gemensamt. Tilly urskiljer fyra mekanismer som tillsammans ger förklaringen av den kategoriella ojämlikhetens varaktighet:

Exploatering innebär att en individ eller grupp kontrollerar en värdefull men arbetskrävande resurs och bara kan dra vinning av den genom andras arbetsinsatser, och att de senare inte erhåller det fulla värdet av arbetsinsatsen.

Möjlighetsansamling innebär för det första att vissa grupper utesluts från en serie möjligheter – ofrälse fick inte äga jord, endast vissa sociala skikt eller ett visst kön hade rösträtt och så vidare – och för det andra att de på ”rätt” sida gränsen via sina olika nätverk kan samla förmåner inom en mängd olika områden.

Efterlikning eller innebär att en lyckad organisationsform som bygger på kategoriell ojämlikhet utgör en förebild som överförs till andra

organisationer, till exempel att färgade i den amerikanska Södern endast var berättigade till de lägst ansedda arbetena i olika branscher och företag. Kategoriseringen är som mest effektiv när den är inbäddad i en hierarkisk organisationsform.

Anpassning slutligen innebär att individer på båda sidorna om den kategoriella gränsen beter sig som om den vore naturlig. Färgade använde inte de vitas restauranger och toaletter, kvinnans självklara plats är i hemmet, arbetaren tar av sig kepsen och bockar för disponenten. Ojämligheter blir rutin och manifesteras i de flesta typer av interaktion, vilket befäster och legitimerar den. De består över generationerna; individerna byts ut men inte det till kategoriseringen anpassade beteendet.

Dessa fyra mekanismer samspelar och förstärker varandra och upprätthåller därmed kategoriella ojämlikheter. Beväpnad med denna analysmodell ger sig Tilly ut i världen och historien och radar upp mängder av illustrationer av hur mekanismerna fungerar.

Collins och Tillys teorier har flera saker gemensamt. Båda uppfyller kriteriet angivet ovan, det vill säga de utvecklar noggrant samtliga delar av triangeln kategorisering–beskrivning–förklaring; de utgår med andra ord från vad jag kallar robusta ontologiska modeller. För det andra förklarar båda en stor mängd ytfenomen genom att blottlägga underliggande kontexter, strukturer och mekanismer. För det tredje kompletterar de varandra och kan kombineras till en mer omfattande mikro–makroteori. För det fjärde erbjuder båda var för sig flera möjliga forskningsprogram, de är paradigmkandidater i det att de utnyttjar redan utförd relevant forskning och pekar ut serier av vidareutvecklingar. Collins teori kan nyanseras med exempelvis psykologisk affektteori, den kan användas för att förklara de solidaritetsritualer som uppstår i samtliga läger vid till exempel etniska och andra konflikter, och den kan förklara vad som ofta sker vid mötet mellan klienter och myndigheter i socialvården. Tillys teori är intressant bland annat därför att de mekanismer som anges har utforskats sedan länge inom samhällsvetenskaperna, dock inte med en så systematisk utgångspunkt eller kategoriellt schema som Tilly föreslår. Exploatering är marxismens huvudområde, möjlighetsansamling går tillbaka till Webers teori om ”social stängning” och har nyligen utvecklats av Bourdieu, det vill säga innehavare av ekonomiskt kapital kan konvertera detta till politiskt, kulturellt och socialt kapital. Efterlikning går tillbaka till teorier om härmning och social smitta, och anpassningens mekanismer har utretts av till exempel Mary

Douglas, som visar hur ojämlika kategoriseringar och kosmologier efter hand uppfattas som naturliga, ja naturgivna, gränsdragningar.

Avslutning

Kategorier är inga oskyldiga företeelser. De springer inte ur våra observationer eller empiri. Som människans historia visar kan sociala kategoriseringar ha fruktansvärda konsekvenser – det är förstås därför ”kampen om kategoriseringsföreträdet” utmärker varje historisk period. Detsamma gäller inom vetenskapen. Hur en disciplin avgränsas, och på vilka sätt dess innehåll delas in, är avgörande för dess resultat och öde inom det vetenskapliga fältet. Exempelvis kan kontroverser inom vetenskapen ofta förstås som rivalitet mellan inkommensurabla kategorisystem. Ett byte av kategoriseringssystem kan således innebära ett paradigmskifte och är detsamma som en vetenskaplig revolution.

Ovan har jag alldeles för kortfattat beskrivit en forskningstradition som jag anser att Sune ingår i och som utmärks av att den tar såväl sociala som vetenskapliga kategoriseringar på fullaste allvar, och jag tog mig också friheten att föreslå tre tvärvetenskapliga forskningsprogram av grundforskningskaraktär, som jag menar att det vore angeläget att vidareutveckla. Hur som helst, det är bara att hoppas att Sune nu slutar administrera och får utrymme att fördjupa de djärva tankar som finns spridda i hans texter!

Litteratur

- Brante, Thomas (2001) ”Consequences of realism for sociological theory-building”. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, vol. 31, nr 2, s. 167–195.
- Brante, Thomas (2008) ”Explanatory and non-explanatory goals in the social sciences”. *Philosophy of the Social Sciences*, vol. 38, nr 2, s. 271–278.
- Buckley, Walter (1967) *Sociology and modern systems theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Collins, Randall (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Douglas, Mary (1996) *Thought styles*. London: Sage.
- Durkheim, Émile (1968) *Självmordet*. Lund: Argos.
- Fleck, Ludwik (1979) *Genesis and development of a scientific fact*. Chicago: University of Chicago Press.
- Giere, Ronald (2006) *Scientific perspectivism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hacking, Ian (2002) *Historical ontology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hacking, Ian (2004) ”Between Michel Foucault and Erving Goffman. Between discourse in the abstract and face-to-face interaction”. *Economy and Society*, vol. 33, nr 3, s. 277–302.

KATEGORINS MAKTT

- Kuhn, Thomas (1997) *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Stockholm: Thales.
- Sewell, William (1996) "Historical events as transformations of structures. Inventing revolution at the Bastille". *Theory and Society*, vol. 25, nr 6, s. 841–881.
- Smelser, Neil (1968) *Essays in sociological explanation*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Stinchcombe, Arthur (2005) *The logic of social research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sunesson, Sune (2002) "Beständig ojämlikhet – vem är en outsider?" I Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Sunesson, Sune (2006) "Socialt arbete som internationellt forskningsområde". I Meeuwisse, Anna; Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Tilly, Charles (2000) *Beständig ojämlikhet*. Lund: Arkiv.
- Wallerstein, Immanuel (2006) *Europeisk universalism*. Stockholm: Tankekraft.